İslâm'dan Müslümanlığa,

Zihniyet Değişim Süreçleri

Feriduddin AYDIN
feriduddin@gmail.com

دار العِبَر للطباعة والنشر

Al-Ibar Publishing
İstanbul-2018

Zihniyet terimi için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu kavramı tarif edenlerin ortak görüşünü şöyle özetlemek mümkündür: ***Siyasal, sosyal, ekonomik ve dinsel etkilerle oluşan ve toplumun büyük çoğunluğu tarafından -genel anlamda- benimsenen duygu, zevk, ülkü, anlayış ve müşterek düşünceye zihniyet denir***.

Bu tanımdan yola çıkarak, *-İslâmî kimlik altında görüntü veren-* bugünkü toplumların zihniyetlerini incelediğimizde inanılmaz çelişkilerle karşılaşıyoruz. Aynı zamanda ilk İslâm toplumu ile bugünkü Müslüman halkları karşılaştırdığımızda, *-zihniyet bakımından-* aralarında derin uçurumlar görüyoruz. Bunu kısaca şöyle de ifade edebiliriz; Günümüzdeki Müslümanların inanıp yaşadıkları din, 1400 yıl önceki toplumun, birinci ağızdan dinleyip uyguladığı İslâm'dan oldukça farklı nitelik ve biçimlerde anlaşılmakta ve uygulanmaktadır. Onun için 14 asır önce belli bir bütünlük çerçevesinde uygulanan İslâm'a alternatif olarak, bugün birbirinden bağımsız isimler altında ve değişik biçimlerde dinler varlık göstermektedir. Örneğin, ***Milli Türk Müslümanlığı*** ve tarikat adı altında kapsadığı çeşitli varyantlar[1]; ***Şii Müslümanlık*** ve kapsadığı ***İmamîlik***[2], ***Nusayrîlik***[3], ***Zeydilik***[4] ve ***İsmailîlik***[5] gibi daha birçok fırkalar;

---

[1] Türkler tarafından tarih boyunca kurulmuş olup Türk Müslümanlığının altyapısını oluşturan birçok tarîkat vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: ***Nakşbendiyye*** *(Nakşbendî Tarikatı)*, ***Halvetiyye***, ***Mevleviyye***, ***Bayramiyye***, ***Cerrâhiyye***, ***Gülşeniyye***, ***Şabaniyye***, ***Uşşakiyye***, ***Rûşeniyye***, ***Demirtaşiyye***, ***Sümbüliyye***, ***Karabaşiyye***, ***Sivasiyye***, ***Sinaniyye***, ***Muslihiyye***, ***Bektaşiyye***…

[2] ***İsnâeşeriyye*** olarak da anılan ***İmamiyye***, Şiiliğin en yaygın olanı ve İranı'ın resmi mezhebinin adıdır. Erken dönem Şiî liderlerinden **İbn Mîsem** (öl. 799) tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir.

[3] ***Nusayrîlik***: Şiîliğin fanatik mezheplerinden biridir. Bu nedenle uzmanlar tarafından ***«Bâtınî karakterli»*** olarak nitelenmiştir. Adını kurucusu **Ebû Şuayb Muhammed b. En-Nusayr en-Numeyrî**'den (ö. 883) almıştır. 1971 yılından beri Suriye yönetiminin başındaki **Esed** ailesi bu mezhebe bağlıdır.

[4] ***Zeydîlik***: Şiîliğin ılımlı bir koludur. Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de tutunmuştur. Adını Emevî Hükümdarı **Hişam bin Abdülmelik**'e karşı başkaldıran **Hz. Hüseyin**'in *(**Ali Zeynulâbidîn**'den)* torunu İmam **Zeyd bin Ali**'den almıştır. İran tarafından desteklenen ve 2017-2020 yıllarında Suûdî Arabistan'ın saldırılarına hedef oluşturan Yemenli Hûsiler bu mezhebe mensupturlar. Ünlü Müfessir ve devlet adamı İmam Şevkânî (öl. 1834) de Zeydîdir.

[5] ***İsmailîlik***: Bu akımın, İslâm mezheplerinden biri olduğuna ilişkin iddiaların hiçbir bilimsel temeli yoktur. Bilakis, **Hz. Hüseyin**'in dördüncü kuşaktan torunu **Ca'fer es-Sâdık**'ın oğlu **İsmail**'e mal edilen *mistik-ezoterik* bir felsefedir. Şiîliğin bir kolu ve fanatik bir mezhep olduğu ileri sürülen İsmailîlik, aslında Şiîlikten tamamen bağımsız ve dine benzer gizemli bir felsefedir. ***İsmailîlik***, adını **İsmail bin Ca'fer es-Sâdık**'tan (702-765) alan aşırı tutucu bir Şii inanç ekolüdür. Şiîlerin çoğunluğuna göre *-altıncı imam-* **Ca'fer es-Sâdık**'tan sonra imamet makamına, onun yedi oğlundan **Mûsâ el-Kâzım** layık olmuştur. Ancak ***İsmailîler***'in inancına göre **Ca'fer es-Sâdık**'ın yerine, *-7. İmam olarak-* onun en büyük oğlu **İsmail** geçmiştir (öl. 751 veya 756 veya 762). Tarihçilere göre bu konuda büyük çelişkiler vardır ve bu iddia doğru değildir. Çünkü **İsmail** babasından önce ölmüştür. ***İsmailîlik***, aslında *(874 yılında, Şam'a yakın **Selemiye** Kasabasında ölen **Ahvazlı**, Yahudi kökenli)* **Abdullah bin Meymûn el-Kaddâh** tarafından kurulmuştur. Takipçileri birçok kola ayrılmışlardır. Örneğin ***Karmatîlik*** ve ***Haşhaşîlik*** bu kollardandır. ***İsmailîlik***, Mısırda kurulan Fatımî Devleti'nin (909-1171) resmi mezhebi *(daha doğrusu resmi dini)* idi.

keza Hariciliğin devamı olan ***Vahhabîlik*** ve ***İbâdîlik***[6], bu dinlerden birer örnek oluşturmaktadırlar. Bu ise son derece önemsenmesi gereken tarihi ve güncel bir hakikattir. Çünkü bunlar -*sanıldığı gibi*- gerçekte aynı kaynağa dayanan ve aşırı yorumlarla farklılaşmış olan *(ekol ya da mezhep niteliğinde)* yapılar değil, tam aksine -*İslâm'dan beslenmiş olsalar bile*- temelde onu dejenere etmek amacıyla dizayn edilmiş birer bağımsız dindirler. Bunun çok önemli sonuçları olmuştur. Bu olumsuz sonuçların en önemlisi şudur: Bu dinlerin her biri, yayıldığı muhitte belli bir zihniyetin oluşumuna yol açmıştır. Böylece aynı bölge içinde türeyen ve birbiriyle çelişen bu aykırı ve çoklu zihniyetler ortamında tarih boyunca çatışmalar ve dramatik olaylar yaşanmıştır. Bu hadiselerden bazıları o kadar geniş bir alanı etkilemiştir ki bu yüzden bir devlet *(Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti)* tarih sahnesinden çekilmiştir.[7]

***

Değişim, aslında doğal ve evrensel bir vâkıadır. Zihniyetlerdeki değişim de, kökü tarihe dayanan bir sürecin uzantısıdır. Her zihniyet, belli sebeplere dayalı olarak zamanla değişir ve çeşitli sosyal ve toplumsal sonuçlar doğurur. Onun için bu değişimler hem tarihçileri hem de sosyologları birinci derecede ilgilendirir.

Günümüzün zihniyetleri, hiç kuşku yok ki geçmişteki olayların sonuçları olarak ortaya çıkmışlardır. Bu hadiselerin tümünü kaydetmiş olan hakiki tarih, -*anıtsal nitelik kazanmış olan sayfaları boyunca*- bunların çok uzun bir öykü zincirini barındırmaktadır. Aynı zamanda bu zincirin her halkası sonsuza dek kalıcı hale gelmiştir. Nitekim -*tarihin sayfalarına o kadar derin kazınmışlardır ki*- hiç kimsenin, onları ne değiştirmeye ne de silmeye gücü yeter. Dolayısıyla tarihî gerçekleri çarpıtmaya kalkışanların yaptıkları, -*mutlak surette*- bir gün ortaya çıkar ve failleri bilim otoriteleri tarafından mahkûm edilirler.

Buna rağmen, ne büyük talihsizliktir ki başta Türkiye toplumu olmak üzere Ortadoğulu halklar, gerçek tarihle yüzleşmeyi asla istemezler. Bu yüzden bilim adamları hariç, bölgemizde hemen hiç kimse, ilk İslâm toplumunun olaylara ve hayat gerçeklerine bakışını merak etmemektedir. Aksine, geçmişin gerçeklerini -*öğrenmek şöyle dursun*- onları anlamaya çalışmaktan bile şiddetle kaçınmaktadırlar; özellikle günümüzde üretilmiş olan hayalî *(ya da popüler)* tarihle avutulmakta ve yönlendirilmektedirler. Bu nedenledir ki çeşitli karşıt kamplara bölünmüş olan bu kalabalıkların herhangi bir grubuna İslâm tarihinin ilk dönem gerçeklerini anlatmak,

---

[6] ***İbâdîlik***: Haricîliğin ılımlı bir koludur. Sönmüş bir yanardağa benzetilebilir. *Hz. Ali'nin düşmanları olarak tarihe geçmiş bulunan* Haricîlikle ilişkilendirilmesine rağmen, İbâdîler arasında "Ali" adını taşıyan birçok kimse bulunmaktadır. İbâdîlik Kuzey Afrika'da Berberîler arasında ve Umman'de bazı topluluklar arasında tutunmuştur. **Abdullah b. İbâz** tarafından kuruldu. *(Ancak bu nokta tartışmalıdır.)* Nitekim bu fırkanın kurucusu olarak **Mirdâs b. Üdeyye**'nin adı da geçmektedir. İbâdîlik ilk evresinde dinî-siyasi bir nitelik taşıyordu. Günümüzde ise *(klasik Sünniliğe benzer)* sade bir dinî anlayış olarak devam etmektedir.

[7] Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında rol oynayan önemli hadiselerin başında Babaîler isyanı gelmektedir. Kısaca ***«imansız evliyalık»*** diye nitelenebilecek oldukça karmaşık bir inanç türüne bağlı Şamanist Türkmenler -***Baba İlyas'a*** *bağlı*- **Baba İshak** adında bir aktivist (tarikat şeyhi) tarafından *(1237-1241 yılları arasında)* teşkilâtlandırıldı. Bunların oluşturduğu büyük bir ordu, Selçuklu Devletini uzun yıllar yıprattı ve onu yıkılma eşiğine getirdi. **«İmansız evliyalık»,** Milli Türk Müslümanlığının altyapısını oluşturan gerek «Sünnî», gerekse Alevî tandanslı *mistik-ezoterik* akımların tamamında temel inanç olarak vardır.

onu kışkırtmak için yeterlidir. Nitekim bölgemizde bugün cereyan etmekte olan din ve mezhep savaşlarının birincil nedeni aslında budur. Hiç şüphe yok ki bunun arkasında, tarihe hesap verememe korkusu yatmaktadır. Dolayısıyla bu manzara *(Türk, Kürt, Arap, Fars, Berberî, Tuareg, Tacik, Peştun, Hazara, vs.)* Ortadoğulu insanın zihniyetini yansıtmak bakımından ibret vericidir.

Yukarıda adları geçen üç dinin[8], İslâm'dan mı koparılarak dönüştürüldükleri, yoksa bağımsız birer din olarak mı projelendirildikleri noktası, bilim otoriteleri tarafından henüz kesin şekilde açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ancak bu konuda şöyle bir hipotez ortaya koymak tarihi gerçeklere ters düşmeyecektir; Arap Haricîliğinin, ilk olarak **Hz. Ali**'nin devlet başkanlığı döneminde ortaya çıkmış olması bu dinin İslâm'dan dönüştürüldüğünü kanıtlar gibidir. Nitekim ***"Haricîlik"*** kelimesi telâffuz edildiği her yerde ve her zamanda akla ilk gelen şey ***«tekfir»***dir. Onun için İslâm coğrafyasında çok tanrıcılığa karşı en duyarlı dinî hareket olan Haricîlik, aynı zamanda ***«tevhid»***i de güçlü bir şekilde çağrıştırmaktadır ki tevhid İslâm'ın temel taşıdır. Büyük ihtimalle İslâm'dan dönüştürülerek yapılandırılmış olan bu Arap dininin arka planı, maalesef hâlâ yeteri kadar irdelenmemiştir. Haricîler tarafından ***Tevhid*** ve ***tekfir*** kavramları etrafında geliştirilen fanatik zihniyet ise, tarihsel tertip itibariyle ***Ümeyyeceliğe*** karşı ortaya çıkmış olan ve ikinci sırada yer alan, fakat çok geçmeden mecra değiştirmiş bulunan ***antropomorfik*** bir çöl zihniyetini temsil eder; Allah Teâlâ'yı *(insanlaştırarak)* tasavvur eder.

Akademik kariyerleriyle *«dokunulmaz birer statü»* avantajını kazanmış olan ve bu sayede istedikleri gibi yorum yapan yerli oryantalistler, bu tespite itibar etmiyor olsalar da bugün Ortadoğu'da yaşananlar bu üç dinin İslâm'la doğrudan ilişkilendirilemeyeceğini yeteri kadar kanıtlamaktadır. Ne var ki -*ilmî birikimiyle haklı bir ün ve saygınlık kazanmış olmasına rağmen*- bu oryantalistlerden **Prof Dr. Ahmet Yaşar Ocak** bu gerçeği görmezden gelmekte, geçmişteki köklü zihniyet tepkileşimlerini ***«farklılaşma»*** tabiriyle tolere etmeye çalışmaktadır. Sayın **Ocak**, bu üç dinin oluşumu hakkındaki kanaatini şu spekülatif ifadeyle açıklamaktadır: ***«İslâm'ın tarihsel süreç içinde farklı coğrafyalarda, hatta aynı coğrafya içinde sosyal ve kültürel farklılıklar sebebiyle aldığı görünümler de çok tabii olarak farklılaşacaktır. Nitekim bugün İslâm dünyası üç büyük İslâm yorumunu paylaşan bir coğrafyanın üzerinde bulunmaktadır: Sünnî İslâm, Şiî İslâm, Haricî İslâm.»***[9] Oysa yazarın hayranlık duyduğu ve eserlerinde övdüğü **Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü**, -*bu kanaatin tam aksine*- örneğin Şiiliği; ***«Zerdüşt akidelerinin, İslâm'ın kisvesi altına sokulmuş bir din»*** olarak nitelemektedir.[10] Aslında doğru olan, **Köprülü**'nün bu kanaatidir. Çünkü 622-661 yılları arasındaki ilk İslâm toplumunun sosyal tablosu her yönüyle o kadar çok değişmiştir ki günümüzde kitap, konferans ve film gibi araçlarla canlandırılan bu tablonun sahneleri -*büyük ölçüde*- gerçekleri

---

[8] Bu üç dini şöyle sıralayabiliriz: 1) **Arap Haricîliği**; 2) **Pers Zerdüştî Şiiliği**; 3) **Şamano-Budist Türk Müslümanlığı**. *(Bu üç yapının İslâm'dan bağımsız birer din oldukları kanaati şahsıma aittir.* ***Prof. Dr. Fuad Köprülü'****de de bu yollu bir kanaat vardır.)*

[9] **Prof Ahmet Yaşar Ocak**, Türk Sufîliğine Bakışlar, s:15. İletişim yy. 2. Baskı. 1996-İstanbul.

[10] Bkz. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 8. Baskı. S. 15. Ankara-1993

yansıtmamaktadır. Nitekim bu dönemin olaylarını *-özellikle üçüncü yüzyıldan sonra-* yazıya geçiren kalemlerin birçoğu eleştirilmiştir.[11]

Zamanın akışı boyunca İslâm'a yamanmış olan toplumlara tarih boyunca yön çizen fetihler, iç savaşlar, taht kavgaları, isyanlar, ideolojik, mistik, ilmî ve felsefi hareketler gibi *-bir çırpıda sayılamayacak kadar-* birçok olay yaşanmıştır. Bunlar incelenmeden günümüzün zihniyetlerini değerlendirmek mümkün değildir. Bu da köklü bir akademik eğitimin yanı sıra, geniş bir dünya kültürü ve *-en önemlisi-* birkaç yabancı dil ve İslâm tarihi konusunda geniş birikim gerektirmektedir. Ne yazık ki Türkiye'de bu formasyona sahip insan sayısı çok azdır. Bu ise yüzyıllardır İslâm'ı amaçlarına alet edenlerin niyetlerini *(günümüzde)* gizlemeye çalışanlara yaramaktadır. Nitekim Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemi ***«Asr-ı saadet»*** diye niteleyenler aslında o dönemde yaşananları ilginç yorumlarla çarpıtarak gerçek niyetlerini gizlemeye çalışmaktadırlar.

«Asr-ı saadet» nitelemesi çok yeni bir tabirdir. Bu kullanım hakkında yapılmış yorumların aksine; aslında Hz. Muhammed'in, ashabı ile birlikte İslâm davası uğruna 23 yıl boyunca verdiği mücadele sırasında uğradığı saldırıları ve çektiği inanılmaz çileyi düşünmekten insanları alıkoymak için bu söylemin tedavüle konmuş olduğu düşünülebilir.[12] Çünkü, Hz. Muhammed'in hayatı *-ayrıntılarıyla-* bir bütün olarak incelendiğinde, *-Kur'ân-ı Kerîm'de sergilenenlerin yanı sıra-* onun yaşamış olduğu o kadar çok sayıda olay gündeme gelecektir ki bunların içinde ***ticaret***, ***ahlâk***, ***zevciyet ve aile hayatı***, ***komşuluk ilişkileri***, ***davet***, ***tebliğ***, ***eğitim***, ***üretim***, ***sağlık***, ***mücadele yöntemi***, ***strateji belirleme***, ***hicret***, ***savaş ve taktikleri***, ***barış***, ***diplomasi***, ***antlaşma imzalama***, ***devlet yönetme*** ve ***cezaları infaz*** gibi kolayca sayılamayacak çeşitlilikte sahneler vardır. İnsanlar bu gerçekleri öğrenince Hz. Muhammed'i sırf rûhânî bir şahsiyet olarak değil, aynı zamanda onun çok güçlü bir siyaset ve devlet adamı olduğunu da tanımış olacaklardır. Bu da toplumun Kur'an'daki gerçek İslâm'dan haberdar olmasına yol açacak ve sonuçta ***«din ile siyaset birbirine karıştırılacak ve Müslümanlığın büyüsü bozulacaktır!»*** İşte ***«Asr-ı saadet»*** terimini kullanarak

---

[11] Kuşatıcı bir hayat nizamı olarak İslâm ve ilk İslâm Toplumu hakkındaki en güvenilir tarih kaynakları, özellikle Hicri üçüncü yüzyılın sonlarına kadar yazılmış olanlardır. Bunlardan, ilim adamlarının en çok güvendiği eserlerin ve yazarlarının adlarını şöyle verebiliriz:

* محمد بن إسحاق بن يسار المطلبي (ت. 151هـ./768م.) كتاب المغازي.

* محمد بن عمر الواقدي السهمي الأسلمي (130 - 207 هـ./747- 823 م.) كتاب المغازي.

* أبو محمد عبد الملك بن هشام المعافري الحميري (ت. 213 هـ./828 م.) السيرة النبوية.

* **عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري، (213–276هـ./828/889م.) كتاب المعارف؛ كتاب الإمامة والسياسة.**

* **أحمد بن يحيى بن جابر بن داود البلاذري (ت. 279هـ./892م.) أنساب الأشراف، فتوح البلدان.**

* **أبو حنيفة أحمد بن داود الدينوري (ت. 281هـ./894م.) الأخبار الطوال.**

* **أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح (ت. 292هـ./905م.) تاريخ اليعقوبي.**

* **أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (224–310هـ./839–923م.) تاريخ الرسل والملوك.**

* **أبو الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي (285–346 هـ./896–957م.) مروج الذهب ومعادن الجوهر؛ كتاب أخبار الزمان؛ الكتاب الأوسط؛ كتاب التنبيه والإشراف.**

[12] **«Asr-ı saadet»** nitelemesi hakkındaki ilginç yorumlardan biri de şudur: «*Müslümanların en ideal zaman olarak kabul ettikleri, özlem duydukları ve saygıyla andıkları bu eşsiz devri, bilhassa Türkler saygı ve hayranlıklarının bir ifadesi olmak üzere "asr-ı saâdet" diye adlandırmışlardır. (...) Bu tabirin özellikle Şiblî Nu'mânî'nin Sîretü'n-nebî adlı eserinin Ömer Rıza Doğrul tarafından İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet adıyla Türkçe'ye çevrilip neşredilmesinden sonra daha fazla yaygınlık kazanmış olduğu söylenebilir.*» Kaynak: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3. S. 501.

zihniyet üreten kaygının içyüzü budur. Bu, bir çeşit algı operasyonudur. Onun için Milâdî 610'da başlamış olan İslâm tarihinin akışı boyunca meydana gelen zihniyet değişimlerini kronolojik bir sıra içinde izlemek gerekir. Ancak bu suretle yukarıda adları geçen üç dinin ve doğurdukları çok yönlü sonuçların içyüzünü öğrenmek mümkün olabilecektir.

Bu zihniyetlerin ilki, *-hiç kuşkusuz-* İslâm'ı henüz beşiğindeyken boğmayı amaçlayan ***«Ümeyyecilik»***tir. Bir siyasi hareket olarak Mekke'de İslâm'ın karşısına çıkan Ümeyyecilik, Arap cahiliyesinin zihniyetini temsil eder. Bu hareketin nasıl başladığını anlamak ise oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü etkileri, 1500 yıldır birbirini halka halka üreterek zamanımıza kadar devam etmiştir. Bu hareketin başlangıç aşamasını şöyle özetleyebiliriz:

Mekke site devleti'nin yönetimi, Hz. Muhammed'in beşinci atası olan **Kusay bin Kilâb** zamanından beri Hâşimî ailesinin elinde bulunuyordu. Sonraları Devlet başkanlığına yine bu ailenin ileri gelenlerinden *(Hz. Muhammed'in üçüncü atası olan)* **Haşim** seçildi. Fakat yeğeni **Ümeyye bin Abdişems** amcası **Haşim** ile rekabete girdi. Ondan sonra **Haşim**'in soyundan gelenlerle **Ümeyye**'nin soyundan gelenler arasında siyasi çekişmeler başladı ve yıllar boyu devam etti. Hz. Muhammed, İslâm'ı tebliğe başladığı sırada Devletin yönetimi amcası **Ebu Talip**'ten sonra Ümeyyeoğullarından **Ebu Süfyan bin Harb**'in eline geçmişti. ***Daru'n-Nedve*** adındaki halk meclisi, devlet başkanı ***Ebu Süfyan*** tarafından yönetiliyor ve yönlendiriliyordu. Bu sırada ortaya çıkan İslâm'a çağrı hareketi bu iki aile arasındaki çekişmenin tırmanmasına önemli bir bahane oluşturdu. İki aile arasındaki düşmanlık, yıllarca süren savaşlarla alevlenerek nihayet Mekke'nin İslâm ordusu tarafından fethedildiği 11 Ocak 630 sabahına kadar (21 yıl) devam etti. Ancak Bu müddet içinde cereyan etmiş olan ***Bedir*** ve ***Uhud*** savaşları; kiralık katil eliyle Hz. Muhammed'in amcası (**Hamza**'nın) öldürülmesi, ***Hendek Kuşatması*** ve ***Hudeybiye Antlaşması*** gibi önemli olaylar *-bütün ayrıntılarıyla-* okunup incelenmeden, ehil bir siyasi analist gözüyle tahlil edilmeden Ümeyyecilik zihniyetini ve doğurduğu sonuçları anlamak imkânsızdır.[13] Bunu başarmadan 1400 yıllık İslâm tarihinin aşamaları boyunca *-bugüne kadar-* olup bitmiş binlerce hadisenin içyüzünü öğrenmek de mümkün değildir. Nitekim bu konudaki bilgisizlik nedeniyledir ki günümüzde ***Sünniler***, ***Şiiler***, ***Aleviler***, ***Vahhabîler***, ***Selefiler***, ***İslâmcılar***, ***İhvancılar***, ***Tarikatçılar***, ***Kemalistler***, ***Baasçılar***, ***Laikçiler***, ***Sağcılar*** ve ***Solcular*** arasındaki dinsel ve ideolojik çekişmeler; ayrıca ***Araplar***, ***Farslar***, ***Türkler***, ***Kürtler***, ***Berberîler***, ***Tuaregler***, ***Pakiler***, ***Peştunlar***, ***Pencabîler***, ***Sindîler***, ***Belucîler***, ***Hazaralar***, ***Tacikler***, ***Türkmenler***, ***Aymaklar***, ***Paşaîler***, ***Nuristanîler*** ve ***Pamirîler***, arasındaki etnik kavgalar çözümsüz kalmıştır. Dolayısıyla bu gruplar, Ümeyyeciliği birinci derecede temel problem olarak ele alıp *-İslâm tarihinde birbirini ürüterek çağımıza kadar meydana gelmiş-* olaylar arasındaki

---

[13] Bu münasebetle bilhassa hatırlatmak gerekir ki; İslâm'a çağrı hareketinin başladığı tarihten Mekke'nin fethedildiği güne kadar, Mekkeli müşriklerin birçoğu iman etmiş olmasına rağmen, *(Hz. Osman ve Ümmü Külsüm adında bir kadın hariç)* Ümeyye oğulları ailesinden hiç kimse İslâm'ı kabul etmemiştir. Mekke Site devleti'nin başkanı olan **Ebu Süfyan** ve oğlu **Muaviye**, ancak şehrin fethedildiği 11 Ocak 630 sabahı *-yaşadıkları korku ve panik içinde İslâm'ı kabul etmiş gibi gözükmek suretiyle-* vaziyeti idare ederek idam edilmekten kurtulmuşlardır. Ümeyyeciliğin başlattığı zihniyet ile günümüze kadar devam eden sonuçları arasındaki ilişkilerin içyüzünü öğrenebilmek için bu konudaki ayrıntılı bilgileri, hadis külliyatından ve siyer kaynaklarından izlemek gerekir. İslâm tarihi bu şekilde okunmadan, saptırılmış *-hayâl ürünü-* tarihin etkilerinden kurtulmak mümkün değildir.

bağıntılar hakkında kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olmadan ve bunun ışığında diyaloga girmeden Ortadoğu'daki ve Orta Asya'daki karanlık tablo devam edecektir.

İslâm'a karşı çıkmış ilk siyasi hareket olarak Ümeyyecilik incelendiğinde onun iki temel özellik taşıdığını görüyoruz: ***Sülâlecilik*** ve ***atalar dinine bağlılık***. Bu iki hususiyet, -*kemikleşmiş köklü bir zihniyet olarak*- günümüzdeki bütün Müslüman toplumlar tarafından devam ettirilmektedir. Bu ise -*tekrar vurgulayalım ki*- Müslümanlığın, İslâm'dan tamamen ayrı bir din olduğunu ve onunla hiçbir müşterek özellik taşımadığını ortaya koyan en güçlü kanıtlardan biridir. Onun için 1500 yıl sonra ayrışmış ve karşıt kamplara bölünmüş olan bugünkü Müslüman grupların tümü ***ırkçıdırlar*** ve ***atalar dinine bağlıdırlar***. Kur'ân-ı Kerîm'in bu toplumlar tarafından bir anayasa değil, aksine bir ***«mâbed ve mezarlık»*** kitabı olarak benimsenmiş olmasının nedeni budur.

***

Hz. Muhammed -*Medine'de İslâm Devletini kurduktan sonra*- Ümeyyeoğullarını büyük bir başarıyla sakinleştirdi. Onlara pasif görevler vererek ortalığı karıştırmalarına engel oldu. Onlar da böylece sükûnetlerini koruyarak İslâm toplumu içinde niyetlerini ve duygularını gizlemeyi sürdürdüler. İslâm Devleti'nin *(622-632 yılları arasında geçen)* bu ilk aşamasında tam anlamıyla disiplinli ve huzurlu bir ortam sağlanmış oldu, güçlü bir toplum düzeni tesis edildi. Onun için bu süre -*çok kısa da olsa*-, ***evrensellik*** ve ***insancıllık*** bakımından en ideal bir dönem olarak beşeriyet tarihine geçmiştir. ***Gerçekçiliğin*** ve ***erdemliliğin*** her alanda öne çıktığı bu on yıl içindeki ahlâk ve gidişat, berrak ve parlak bir zihniyet tablosu olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Dolayısıyla, ***«Asr-ı Saadet»*** nitelemesi eğer bu tabloyu ifade etmek için kullanılıyorsa doğrudur.

Ancak **Hz. Ali**, -Hz. Muhammed'in vefatından 24 yıl sonra- 17 Haziran 656 günü devlet başkanlığına seçilince Ümeyyeoğulları'nın, gizlediği niyet yavaş yavaş depreşmeye başladı. Bu aileden Şam valisi **Muaviye** [14] *(yakını olan Halife* ***Hz. Osman****'ın öldürülmesi olayını bahane ederek)*, yeni Devlet Başkanı **Hz. Ali**'ye başkaldırdı. ***«Tahkîm olayı»***ndan[15] sonra; aralarında patlak veren ***Sıffin Savaşı***; ***Hz.***

---

[14] **Muaviye** (602-680), Ümeyyeoğullarından Mekke site devletinin en son başkanı olan **Ebu Süfyan**'ın (560-652) oğludur. Mekke'nin fethedildiği sabah iman etti(?). Hz. Peygamber onu vahiy kâtipliği ile görevlendirerek kendisini ve ailesini İslâm'a ısındırmaya çalıştı. **Hz. Osman** tarafından 645 yılında Şam valisi olarak görevlendirildi. 11 yıl bu görevde kaldı. İslâm Devleti'nin üçüncü başkanı **Hz. Osman**'ın 656 yılında isyancılar tarafından öldürülmesi üzerine başkan seçilen **Hz. Ali** onu görevden almak isteyince başkaldırdı. Aralarında, 26 Temmuz 657 günü Sıffin Savaşı patlak verdi. 661 yılında **Hz. Ali**'nin suikast sonucu hayatını kaybetmesi üzerin yerine geçen oğlu **Hz. Hasan**'ı çok geçmeden istifaya zorladı ve ardından tüm İslâm dünyasına hakim oldu. Böylece İslâm'ın katılımcı ve özgürlükçü devlet nizamı geri dönüşsüz olarak ortadan kalkmış oldu. 680 yılında oğlu **Yezid**'i yerine veliaht tayin ettikten sonra öldü.

[15] ***Tahkîm***, (Sözlükte): Arapça ***(Tef'îl*** تفعيل***)*** babından bir mastardır; Anlaşmazlıkta ***bir arabulucuya başvurmak*** demektir. Terimsel anlamda ise; **Sıffîn savaşı** (657) sırasında, **Hz. Ali** ile **Muaviye** arasında yapılmış olan arabuluculuk amaçlanmaktadır.

Tahkîm, İslâm tarihinde yer almış ve sonuçları Asya kıtası üzerinde yaşayan toplumların günümüze kadar 1400 yıldır hayatını dramatik şekilde ve çok yönlü olarak etkilemiş bulunan son derece önemli bir hadisedir.

Ali'nin suikast sonucu öldürülmesi; ***ona her Cuma günü bütün camilerin mimberlerinde sövülmesi***; yerine seçilen oğlu ***Hz. Hasan'ın Devlet başkanlığından zorla istifa ettirilmesi***; yemeğine zehir bulaştırılarak ***öldürülmesi***; Muaviye oğlu Yezid'in yönetimine başkaldıran ***Hz. Hüseyin ve ailesinden 72 kişinin Kerbelâ'da öldürülmesi***[16] olaylarıyla birlikte ***Ümeyyecilik***; bu kez ***Muaviyecilik*** olarak devam etmeye başladı. **Muaviye**'nin Arap ırkçılığı eşliğinde sürdürülen bu mirası ve özellikle 707'de Türklere karşı girişilen ve 15 yıl süren kanlı olaylar, bu kez asırlar sonra Müslümanlık adı altında bir intikam dininin örülmesini hazırladı.

Bu zincirleme hadiselerin bir sonucu olarak iyice yerleşen ve kısa zamanda yaygınlaşan ***Muaviyeci zihniyetin*** baskısı altında *-**Hz. Hasan**'ın istifasıyla birlikte devlet ve toplum rejimi olarak ortadan kalkan-* İslâm'ın, geriye kalan canlı izleri çok geçmeden silindi. İran'ın fethinden sonra yapılanan Fars Müslümanlığının büyük etkisi; *-özellikle Orta Asya'da Emevî ordularının işlediği cinayetlere duyulan şiddetli tepkiler-*, Türk Müslümanlığının altyapısını hazırlamış oldu.

Bu dönemin zihniyetini tam anlamıyla keşfedebilmek için **Cüneyd-i Bağdadî** (830-910) ile başlayan ve **Ebu'l-Hasan el-Harakanî** (Öl. 1034) ile son bulan Arap mistisizminin karakterini de iyice bilmek gerekir. Çünkü *-o günlerde-* Ortadoğu'da zihniyeti şekillendirici en önemli etkenlerin başında *-akademik çevreler tarafından **«Zühtçü Fars-Arap Tasavvufu»** olarak nitelenen-* bu anlayış gelmektedir. Bu akımın üç önemli özelliği vardır; ***hulûliyecidir***, ***harabâtçıdır***, ***iman kavramına yer vermez***… Orta Asya'da 1200'lerde yapılanmaya başlayan ***«Evliyacı Türk Tasavvufu»*** ise bu zihniyete tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu din de *(Fars-Arap tasavvufu gibi)* iman kurumuna yer vermemektedir[17]. Fars-Arap tasavvufu, Hıristiyanlığın,

---

Tarihî kaynaklarda genişçe yer verilen bu olayın özeti şudur: Halife **Hz. Osman**'ın öldürülmesini bahane ederek yerine seçilmiş olan **Hz. Ali**'ye, Şam Valisi **Muaviye** başkaldırınca aralarında savaş patlak verdi. İkisinin komuta ettiği ordular Suriye ovasında, ***Sıffîn*** denen yerde karşılaştılar. **Muaviye**'nin askerleri mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takınca savaş durduruldu. **Hz. Ali** bu hileye kanarak onunla pazarlığa girmeyi kabul etti. Böylece büyük bir siyasi hata işledi. Çünkü temsil ettiği makamı, **Muaviye**'nin statüsü ile eşitlemiş oldu. İki tarafın tayin ettiği hakemler danışıklı şekilde anlaşarak **Hz. Ali**'nin devlet başkanlığını geçersiz saydılar. Bu ise **Hz. Ali**'nin kendi temsilcisini seçerken duygusal davrandığı anlamına gelir ki bu da onun siyasi yetenekten çok uzak olduğunu kanıtlamaktadır. Yerine geçen oğlu **Hasan**'ın, 6 ay 3 gün sonra 29 Temmuz 661 tarihinde **Muaviye** lehinde başkanlıktan çekilmesiyle birlikte devlet ve toplum nizamı olarak İslâm yürürlükten kesin şekilde kalkmış oldu. İslâm, O tarihten günümüze kadar *-hiçbir zaman-* devlet ve toplum nizamı olarak uygulanmamış, daha doğrusu uygulanamamıştır.

[16] ***Kerbelâ***: Bugünkü Irak'ta, Bağdat'ın yaklaşık 100 km. güneybatısına düşen bir kentin adıdır. Bugün itibariyle 1340 yıl önce burası henüz çöl iken, **Hz. Ali**'nin oğlu **Hz. Hüseyn**, 10 Muharrem 61*(10 Ekim 680 tarihinde)* ailesi ve onlarca yakını ile birlikte burada Emevi askerleri tarafından kuşatılmış ve öldürülmüşlerdir. Bu hadise, tarihe ***«Kerbelâ olayı»*** olarak geçmiştir.

Babası **Hz. Ali**'nin ve büyük biraderi **Hz. Hasan**'ın Ümeyyeciler tarafından organize edilen bir dizi komplolar sonucu hayatlarını kaybetmeleri üzerine muhtemelen; hem onların intikamını almak, hem de *-gasp edilmiş hakkı olduğuna inandığı-* devlet başkanlığını elde etmek üzere **Hz. Hüseyn**, dönemin Emevi Lideri **Yezid bin Muaviye**'ye karşı çıktı. Tarihî kaynaklarda genişçe yer alan bu olay sırasında **Hz. Hüseyin** ve yakınları **Yezid bin Muaviye** tarafından görevlendirilen **Ubeydullah bin Ziyad**'ın askerleri tarafından şehit edildiler. Kadınlar ve sağ kalabilmiş olan çocuklar ise esir alındılar.

[17] ***«Proto Tasavvuf»*** olarak da isimlendirebileceğimiz ham ve ilkel mistisizmde esasen iman kavramı yoktur. Çünkü bu düşünce, esas itibariyle ibâhîdir. Bu düşünce Tarîkat teorisyenleri tarafından *-İslâm terminolojisiyle ve asırların akışı içinde-* yeniden düzenlenmiş ve Müslümanlık için bir altyapı, bir arka plan haline getirilmiştir. Ham tasavvufun cazibesi; onun, ***1) Şiddetin her türüne karşı olmasında***, ***2)***

Yahudiliğin ve Zerdüştîliğin etkisi altında yapılanmış olan ve daha çok köpeksi yaşam tarzını benimseyen panteist bir mistik felsefe özelliğini taşıyordu. Evrendeki her zerreyi yaratıcı gücün parçaları olarak gören bir ana fikir etrafında geliştirilmişti. Fars-Arap tasavvufu, Meşhur ***«Ene'l-Hakk»*** söylemi ile temsil edilen, şekle ve görüntüye önem vermeyen, ***«şathiyeci»*** ve ***ibâhiyeci*** bir özellik taşıyordu.

Bu ilgiyle rahatça diyebiliriz ki; gerek 610-661 zaman aralığında geçen İlk İslâm Devleti döneminde; gerekse **Muaviye** ile başlayan monarşi döneminde *(ve 850 yılına kadar devam eden Abbasilerin yükselme döneminde)* toplumun -*özellikle Orta Doğu'da yaşayan kesiminin*- büyük kısmı Allah'ın birliğine *(Kur'ân eksenli olarak)* inanıyordu. Çünkü -*iman kurumunun bekçileri olan ikinci ve üçüncü kuşak*- selef âlimleri 700 ilâ 850 yılları arasında yaşamışlardır. Dolayısıyla bu iki seçkin nesil sayesinde Tevhid inancı *(bu süre içinde de)* korunabilmiştir. Buna ***«Tevhidî Zihniyet Dönemi»*** diyebiliriz. Ancak şu gerçeği hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak icap eder; ***Muaviyeci zihniyet***, gerek İslâm'ın bu erken çağında, gerekse sonraki yüzyıllarda tevhidî zihniyeti baskısı altına alarak -*her şeye rağmen günümüze kadar*- düşünceyi etkilemeye devam etmiştir. Dolayısıyla, Muaviyeci yönetimle birlikte yeniden, -*fakat bu kez başka bir kisve içinde*- ortaya çıkan Cahiliye rejimi eşliğinde; 850 yılından itibaren yayılmaya başlayan ***panteist Fars-Arap tasavvufunun***, ***«imansız evliyalık» inancının***, ***Şuûbiyeciliğin*** ve ***antik Yunan felsefesinin*** etkileri, iman kurumunu zedelemiştir. Bu nedenle Milâdî 850'den sonra Allah'ın birliği inancı, -*açıkça inkâr edilmek yerine*- ilginç ve spekülatif yorumlarla -*zamanın akışı içinde*- tahrip edilmiştir. Bunu da ***«İkinci Cahilî Zihniyet Dönemi»*** olarak adlandırmak yanlış olmaz.

661-850 yılları arasındaki ilk evresinde Muaviyeciliğin başlıca iki ideolojik özelliği vardı: ***Arap ırkçılığı*** ve ***Ehl-i Beyt düşmanlığı***. Muaviyeci zihniyetin gerek günümüze kadar devam eden etkileri, gerekse ona karşı doğan tepkiler gerçekten hayret ve dehşet uyandırıcıdır. **Hz. Ali**'ye karşı girişilen isyanda Muaviyeci zihniyetin sergilediği yanıltıcı ve spekülatif duruşun tetiklediği iki olay vardır ki olumsuz etkileri İslâm tarihinde büyük yaralar açarak günümüze kadar devam etmiştir. Önemle vurgulamak gerekir ki İslâm Ümmeti'nin çöküş süreci, işte bu zihniyet ve ona karşı doğan tepkilerle başlamıştır.

Muaviyeci zihniyete karşı doğan ilk tepki Haricilik hareketidir. Haricilik: *«din dışılık ve onun doğal akışına karşı direniş»* anlamını taşıyan; şiddet yanlısı, ilkel ve fanatik bir *dinî-siyasî* zihniyetin sembolüdür. Haricilikte, diyalog yoktur; Haricîler, genelde muhataplarına sözlü savunma için bile fırsat vermezler. **Hz. Ali**'ye karşı suikast düzenledikleri ve onu şehit ettikleri gece, **Muaviye**'ye karşı da -*aynı gece*-, aynı girişimde bulunmuş, ancak amaçlarına ulaşamamışlardır. Onun için Haricilere ancak aynı dil ve aynı yöntemlerle karşılık vermek çoğu kez zorunlu hale gelir. Nitekim bu yüzdendir ki eski Haricîlerin devamı olan günümüzdeki ***Vahhabîler*** ve onların yetiştirdiği ***«Cihâdî Selefiler»***'le anlaşmak neredeyse imkânsızdır. Bu hareketin bağlıları, çoğunlukla Arap kökenlidirler. Bunlar, -*tarih boyunca ve günümüzde*- en az

---

Sınırsız sevgi ve özveriye önem vermesinde ve ***3) Taraflar razı olursa*** -*insan ilişkilerinde*- ***hiçbir yasağa yer vermemesinde*** saklıdır. Türkistan Tasavvufu bu temele dayanır. Ancak -*Arap tasavvufunun aksine*- Türkistan Tasavvufu ibâhiyeciliğe kapalıdır. Bununla birlikte Allah Kavramı yerine ***«Evliya»*** kültüne dayanır. Nitekim Türkistan'ın ***Şamano-Budist Müslümanlığı***'nın altyapısını oluşturan Yesevilikteki ***«Allah»***'tan amaç, Kur'ân'ı Kerimde esma ve sıfatları zikredilen ***Zat-ı İlâhiye*** değildir.

Müslümanlar kadar İslâm'ı tahrip etmede etkili olmuşlardır. Nitekim ***Arap Haricîliği*** de aynen ***Türk Müslümanlığı*** ve ***İran Şiî Moselmânîliği*** gibi tehlikeli ve İslâm ile -*gerçek anlamda*- hiçbir ilişkisi bulunmayan yıkıcı bir dindir. Hariciliğin ilginç bir yanı da onun, -*vaktiyle Muaviye'ye karşı iken*- zamanla koyu Muaviyeci bir zihniyetle şartlanarak evirilmiş bulunmasıdır.

Muaviyeci zihniyete karşı doğan ikinci tepki ise Şiîliktir. Şiî: Arapça yandaş, taraftar demektir. Bu harekete katılanlara ilk zamanlarda «**Şiatu Ali** شيعة علي», yani ***«Ali taraftarları»*** adı veriliyordu. Erken dönem Şiîlerin hepsi Arap kökenli idiler ve giriştikleri hareket tamamen İslâm anayasasına uygun bir siyasi karakter taşıyordu. Bu topluluk tevhidî inanca bağlıydı. Muaviyeci zihniyetin, bu gruba karşı izlediği tutum çok sertti. **Muaviye**, hakimiyetini güçlendirdikten sonra Şiîleri susturmak ve sindirmek için her yola başvurdu. Valilerin her Cuma günü, hutbelerinde **Hz. Ali**'ye sövmelerini emretti. *(Bu gelenek 40 yıl kadar sürmüştür)*. Nitekim yönetimi ele geçirdiği ilk yıllarda **Hz. Ali** yandaşlarından **Hucr bin Adiyy el-Kindî** (öl. 671) adındaki şahsiyet -*bu geleneğe karşı çıktığı için*- altı arkadaşı ile birlikte -*hiçbir yargılama yapılmadan*- idam edilmişlerdir. Böylece Şiîlere ağır bir gözdağı verilmiştir.

Sasanî İmparatorluğunun İslâm topraklarına katılmasını hiçbir zaman hazmedemeyen İranlıların kurduğu *(dinî-Siyâsî)* Şiilik, hem komplocu ***İbn Sebe Şiîliği***'nden, hem de *(**Hz. Ali** yandaşlığı olarak bilinen)* ilk dönem Tevhidî Şiîlik'ten çok farklıdır. İran Şiîliği'nin temelinde ***Megalo-Pers hayâli***, ***Arap nefreti*** ve ***İslâm'dan intikam duygusu*** yatar. Bu zihniyet, ***«Zühtçü Fars-Arap Tasavvufu»*** kisvesindeki ilk mistik akım eşliğinde başlatılan ***Şuûbiyecilik*** *(İran milliyetçiliği)* temeli üzerinde yapılandırılmıştır. Bu ideal, **Büyük Darius** dönemine yeniden kavuşma özlemine dayanmaktadır. 850'li yıllardan itibaren zihinleri meşgul etmeye başlayan bu hayâl, tarihin akışı boyunca değişen konjonktüre göre farklı ivmeler kazanarak günümüze kadar devam etmiştir. İslâm'a karşı ***«Moselmanî»*** adı altında bir alternatif din olarak yapılanan Şiîlik, -*İslâmî değerleri ve İslâmî argümanları yoğun biçimde kullanarak tarih boyunca*- ona karşı yanıltıcı ve spekülatif bir savaş sürdürmüştür. Bu savaşı günümüzde de amansızca sürdürmektedir. Bugün de İran'da -*hemen her alanda*- yoğun bir İslâmî terminoloji ve yazıda Arap alfabesi kullanılmaktadır. Bunlar, 1400 yıldır İranlıların İslâm'a karşı verdikleri savaşın önemli stratejilerindendir. Ancak bu dolaylı savaşın, -*Safevî Devleti'nin kurulduğu 1500'lerin başından itibaren*- daha farklı bir mecraya girerek devam ettiğini söylemek gerekir.

Şiîlik, 1200'lerde kurulan Türk Müslümanlığı için ilham kaynağı olmuştur. Ancak Şiîlik, -*belirgin özellikleriyle*- Türk Müslümanlığından büyük farklılıklar göstermiştir. İkisinin ortak özelliği ***«Arabizme karşı direniş»***tir. Ne var ki bu her iki dinin, direndiği ***«Arabizm»***, aslında ***«Kur'an'daki İslâm»***'dan başka bir şey değildir! Dürüst olmak gerekirse, bu iki yapıdan hiç birini İslâm'la doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir. Örneğin bunları İslâm'ın birer mezhebi ya da ondan dönüştürülmüş birer akım olarak nitelemek gerçekçi bir tespit olamaz. Fakat *(hiçbir şeyin yanlış anlaşılmaması için)* şu gerçeği de hemen ifade etmek gerekir ki günümüzün gerek ***Arabist vahhabiliğine***, gerekse millileştirilmiş bütün ***Arabist dinsel akımlara*** da aynı açıdan bakmak gerekir. Nitekim ***«Arap dindarlığı»*** kapsamındaki akımların tümü de bu iki din gibi ***«Kur'an'daki İslâm»***'a karşı alarm halindedirler. İşte İslâm'ı bu dinlerden ayıran kırmızı çizginin sırrı burada saklıdır.

***

Bir yandan Muaviyeci monarşinin baskıcı siyaseti ve ona karşı doğan ***Haricî*** ve ***Şiî tepkiler***; öbür yandan Abbasi döneminde Arap kisvesine bürünmüş **Cüneyd-i Bağdadî** (830-910), **Ebubekr-i Şiblî** (861-946) ve **Hallac-ı Mansur** (858-922) gibi ***«İranlı, çoktanrıcı evliyalar»***ın yaymaya çalıştığı ***şathiyeci*** *(Allah ile alay eden)* ***«Harabât Tasavvufu»***; bunların yanı sıra, yine İran kökenli bir grup edip ve şairin başlattığı Şuûbiyecilik *(yani İran Milliyetçiliği)* hareketi, binli yıllardan itibaren İslâm toplumunda derin bir zihniyet bunalımına yol açtı. Din ve siyaset karmaşasına boğulan bu ortamda adalet, ciddiyet ve faziletler unutuldu. Gerek ***İran Moselmânîliği***, gerekse ***Türk Müslümanlığı***, bu bunalımın birer sonucu olarak peydahlanmışlardır. Kezâ, bu krizin etkisiyledir ki İslâm akidesinin bozulmasından kaygı duyan ilim erbabı, *(Emevî döneminin sonlarında)* cedelî bir hareketin kapısını açtılar. İlk önce rasyonalist bir grup akademisyen ***«Mu'tezilîlik»*** adı altında tarihe geçen *(akılcı)* bir düşünce akımını başlattı. Bunlar Aklı önceleyerek Kur'ân'ı ve Sünneti yorumluyor ve ***«Kur'ân'ın yaratık olduğu»***nu ileri sürüyorlardı, Abbasî Halifelerinden **el-Me'mûn bin Harunu'r-Reşîd** (786-833) ve kardeşi **el-Mu'tasım bin Harunu'r-Reşîd** (796-842) zamanında devletin resmi mezhebi haline getirilen ***Mu'tezilîlik***, aslında ***şathiyeci***, köpeksi Fars-Arap tasavvufuna ve yaygınlaşan mitolojiye tepki olarak ortaya çıkmıştır. 150 yıl kadar süren bu ***Kelâmî zihniyet dönemi***, toplumun tabanını hemen hiç ilgilendirmemiştir. Kur'ân ve Sünneti önceleyen ve aklı üçüncü sıraya koyan grup ile girdikleri ateşli tartışmalarda nihayet Mu'tezilîler kesin şekilde yenildiler. Bu olay, Abbasî Halifelerinden **el-Kadir Billâh Ahmed bin İshak** (947-1031) zamanına rastlar. Böylece Mu'tezilîlik tarihe gömülmüş oldu.

Bu dönemden önce etkilerini hissettirmeye başlayan ve İman konularında sınırları esneten başka birtakım felsefî düşünceler de vardı. Bunları savunan inanç grupları, yavaş yavaş ortaya çıktı. Bunların en önemlileri ***Mürcie***, ***Cehmiyye*** ve ***Müşebbihe***'dir.

İman kavramını diyalektik tartışmalara konu yapan ilk gruplardan ***Mürciîler*** de ***Cehmîler*** de ***Haricîliğe*** karşı tepki duydukları için *siyasî-felsefî* birer akım başlattılar. Ancak Mürcie hareketi, çok farklı ve ılımlıydı. 680-694 yılları arasında ortaya çıkan ilk Mürciîlik eğilimi, bu 14 yıllık zaman aralığında patlak veren ve İslâm toplumunun çözülerek kamplara bölünmesine neden olan yıkıcı hadiselerin olumsuz etkilerini azaltmayı ve halkı sakinleştirmeyi amaçlıyordu. Onun için bu eğilimde olanlar, tarafsız ve uzlaşmacı olarak tanındılar. Bu düşünceye sahip olan ilkler arasında ***Abdullah b. Ömer***, ***Sa'd bin Ebî Vakkās***, ***Muhammed b. Mesleme*** ve ***Usâme bin Zeyd*** gibi sahâbîler vardı. Ancak bu şahsiyetler, tarihe Mürcie olarak geçen gruba dahil edilemez. Bunlar, ***Muaviye-Ali*** kavgalarından dolayı kimseyi suçlamak istemiyor, haklarındaki hükmü Allah'a havale ediyorlardı. İlmî tespitlere göre; *«Mürcie'nin fıkhî görüşleri, Hammâd b. Ebi Süleyman ve ardından Ebû Hanîfe etrafında odaklanan âlimlerce Kûfe'de sistemleştirilmiştir.»*[18] Bu inanç hareketi İslâm kelâm tarihine ***«Mürcie»***, yani ***"Erteleyiciler"*** olarak geçmiştir. Bunlar Kitap ve Sünneti yorumlarken ***akıl***, ***kıyas***, ***istidlâl*** ve ***te'vil*** yollarını kullanmış; ameli imandan

---

[18] Bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:32. S. 41-45

saymamış; müesses nizama başkaldırmayı «*Bağy* بغي»[19] *(cinayet hükmünde)* siyasi suç kabul etmişlerdir.

Cehmîliğe gelince bu düşünce, **Cehm b. Safvân**[20] adında bir şahıs tarafından üretildi. Sonra **Bişr bin Gıyâs el-Müreysî** (ö. 833) tarafından sistemleştirildi ve savunuldu. Bu düşüncenin, Haricîlerdeki antropomorfizme tepki olarak ortaya çıktığı ve ilhamını Hint felsefesinden aldığı ileri sürülmüştür.

Aşırı rasyonalist bir düşünce olan Cehmiye inancının özeti şudur: *«Zât-ı ilâhiye insan tasavvuru ile algılanamaz. Dolayısıyla insan için söz konusu olan akıl, bilgi, hayat, duyma ve görme gibi sıfatlar Allah'a yakıştırılamaz. Ancak Onun için kādir, yaratıcı ve fâil denebilir. Allah, mutlak "meçhul"ü bilmez, dolayısıyla henüz yaratmadığı şey hakkında bilgisi yoktur. Ona kelâm sıfatı nisbet edilemez; Çünkü Allah konuşmaz. Allah'ın dünyada da âhirette de görülmesi imkânsızdır. Mutlak irade Allah'ındır, insan iradesi fizyolojik bir içgüdüdür. Ne amelleri yazan, ne de can alan melek vardır. Cennet ve cehennem geçici olarak âhirette yaratılacak, ancak ceza ve mükâfat bittikten sonra -Allah'tan başka- her şey ebediyen yok olacaktır..»*

***

İslâm'dan ciddi sapmaların yaşandığı Milâdî 661'den 850'li yıllara kadar, ***«Müslüman»*** ve ***«Müslümanlık»*** kelimelerinin hiç telâffuz edilmediği kuvvetle muhtemeldir. Fakat «***"Müslümanlık"*** kelimesinin Milâdi 900'lerde kullanıldığı kesindir. En azından bunu, ***Satuk Buğra Han Tezkiresi*** (922-955) adlı belgeden öğreniyoruz. Bu belge üzerinde çalışma yapan **Mehmet Turgut Berbercan**'ın yazdığı akademik bir makalede bu konu ile ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur. Araştırmacı **Berbercan**'ın incelediği parçada ***"Müslümanlık"*** kelimesi, Orta Asya klasik dönem sonrasındaki Çağatayca'da ***"Müselmānçılık"*** şeklinde kullanılmıştır. Adı geçen belgede ***"Müselmân"*** ve ***"Müselmānçılık"*** sözcükleri, 27 kez geçmektedir.»[21]

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'ya göre Emevî Komutan **Nasr bin Seyyar**'ın (663-748) Horasan Valiliği günlerinden itibaren bu bölgede İslâm, yüz yıl kadar tam anlamıyla yerleşmemiştir.[22] Bu süre *-zihniyet bunalımının hüküm sürdüğü-* 750-850 yılları arasına rastlamaktadır. İşte Müslümanlığa ortam hazırlayan olayların çoğunun bu süre

---

[19] *«**"Haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak"** anlamına gelen **bağy**, fıkıh terimi olarak ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra **"Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma"** mânasında dinî-ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır.* Bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:4. S. 451-452.

[20] **Cehm bin Safvân** (696-745), Semerkantlı, Türk kökenlidir. Türkistan'ın işgali sırasında esir alınıp **Ezd Kabilesi**'nden **Râsiboğulları** ailesine satıldı. Sonra özgürlüğü bağışlandı. Harranlı filozof **Ca'd bin Dirhem**'in etkisinde kaldı. Hocası **Ca'd bin Dirhem**, Emevilerin Irak eyalet valisi **Hâlid bin Abdillâh el-Kasrî** tarafından 742 yılında bir kurban bayramı sabahı, yere yatırılıp bıçakla boğazlanarak idam edilmiştir.

[21] Bkz. **Feriduddin AYDIN**, Geçmişten bugüne Nakşbendîlik *(Tarîkatçılığın Sırları ve Şifreleri)* s.240. İstanbul-2020. Not: Bu çalışma henüz basılmamış ve yayınlanmamıştır.

[22] Yazarın kullandığı ifade şöyledir: *«Uzun süre yaklaşık olarak bir asır içinde büyük mücadeleler sonucu gerçekleştirilen bu siyasi fetih hareketleri sırasında Aşağı Türkistan'da İslâmiyetin tam manasıyla yayıldığı ve dinî hakimiyetin tamamen yerleşmiş olduğu söylenemez»* Kaynak: Prof. Dr.

içinde cereyan ettiğini var saymak gerekir. Bunların başında, 869'da patlak veren ve ***«Zenci İsyanı»*** olarak tarihe geçen olay gelmektedir. ***«Yeşil Komünizm»*** diye niteleyebileceğimiz bu hadise ve sonuçları *-tarih boyunca-* çeşitli içerikler kazanarak etkilerini zamanımıza kadar devam ettirmiştir.

Abbasilerin yükselme devrindeki refah, ahlâkta büyük bir çöküntüye yol açınca Tasavvufun ve İran Pers milliyetçiliğinin gelişen etkileriyle İslâm'ın kutsal değerleri büyük bir erozyona uğradı. Hilâfet kavramı iyice yozlaştı. Gerek Endülüs Emevî Devleti'nin Bağdat'taki hilâfet makamından bağımsız hareket etmesi, gerekse Abbasi İmparatoru, «Halife» **Harunu'r-Reşîd**'in, Endülüs Emevi Devleti'nin Hükümdarı **Abdurrahman ed-Dahil**'e karşı Frankları cesaretlendirmesi bunu göstermektedir. Bunun yanı sıra aşırı düzeyde zenginleşen bir azınlık ile son derece yoksullaşan geniş halk kitlesi arasında derin bir uçurum meydana geldi. Sonuç olarak, 900'lü yıllardan sonra çok daha tehlikeli hale gelen zihniyet bunalımı ortamında ***Hürremîlik*** *(Babekîlik)*[23], ***Karmatîlik***[24], ***İsmailîlik*** ve ***Nusayrîlik*** gibi dinler ortaya çıktı. Bu dinler bir yandan Fars-İran Şiî Müslümanlığını şekillendirmeye başlarken, öbür yandan Türk Müslümanlığının ortaya çıkmasında da büyük rol oynadı. İnanç ve düşünce krizinin

---

Zekeriya Kitapçı, Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler, s. 87. Damla Ofset Matbaacılık ve Tic. A.Ş. Baskı III. Konya-1994

[23] ***Hürremîlik*** خرمية: İran halkının İslâm öncesindeki dini olan ***Mecûsi***'likten ilhamını almış *mistik-ideolojik* bir akımdır. İran'ı fetheden Araplardan intikam almak amacıyla kurulduğu söylenebilir. Farsça şen, neşeli Anlamına gelen ***«Hurrem»*** kelimesi, bu akımın ibâhî bir temele dayandığını düşündürmektedir. Çıkardıkları isyanlarla hem Emevî hem Abbasî yönetimlerini meşgul etmişlerdir. Hürremîler, **Ebû Müslim el-Horasanî**'ye efsanevî ve kutsal bir kişilik mal etmiş, ona bir peygamber hatta bir ilâh olarak inanmışlardır. Emevî Hânedânı'nın yıkılmasında ve yönetimin Abbâsîler'e geçmesinde büyük rol oynayan bu İranlı komutan, *-Müslümanlık tarihi boyunca Türk ve Fars muhitlerinde-* daima haklının yanında yer alan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir sembol olarak vicdanlara yerleşmiştir. Onun kahramanlıkları hakkında üretilen mitolojik halk hikâyeleri ve destanlar, asırlar boyu toplantılarda ve sohbetlerde halk arasında anlatıla gelmiştir.

[24] ***Karmatîlik***: ***«İsmailî Dini»***'nin bir koludur. Bu dinin felsefesi, *-Abbasîler zamanında ortaya çıkan-* İsmailîliğin misyonerlerinden ***«Karmat»*** ya da ***«Kırmıt»*** lakabıyla anılan **Hamdân bin el-Eş'as** (öl. 906) tarafından düzenlendi (869). Hamdan, Milâdî (869-883) yılları arasında meydana gelen zenci isyanı sırasında, işçilerin ezilmişliğini fırsat bilerek yoksul kesimleri *(Abbasi yönetimine karşı)* organize etti. Bu süreçte, kayın biraderi **Abdân** ile birlikte takipçilerine özel bir beyin yıkama sistemiyle yeni inançlar aşılamaya koyuldular. Hitap ettikleri topluluklar arasında materyalist düşünceyi yaymak için dokuz aşamalı bir eğitim uygulaması başlattılar. Bu aşamaların adları şöyle idi: 1) ***Teferrus*** *(deneğin psikolojisini yönetme)*; 2) ***Te'nîs*** *(Isındırma)*; 3) ***Teşkîk*** *(kuşkulandırma)*; 4) ***Ta'lîk*** *(bekleterek konsantrasyonu sağlama)*; 5) ***Rabt*** *(bağlama)*; 6) ***Tedlîs*** *(yanıltma)*; 7) ***Te'sîs*** *(imansızlaştırmayı temellendirme)*; 8) ***Hal'*** *(dinden soğutma)*; 9) ***İnsilâh*** *(Dinden tamamen soyutlama)…* Bu olayların başlangıcı, Abbasî Halifesi **el-Mu'tazıd-Billâh** (857-902) zamanına rastlar.

Karmatîlik: Ortak mülkiyet esasına dayalı, ***siyasi***, ***protest***, ***mistik***, ***mesyanik*** ve ***gizemci*** bir felsefedir; beşerî bir din niteliğini de taşır. ***Hinduizm***, ***Zerdüştîlik***, ***Manicilik***, ***Mazdekçilik***, ***Sabiîlik***, ***Hıristiyanlık***, ***Yahudîlik*** ve ***İslâm*** gibi birçok dinin değerleri sentezlenerek ***Neoplatonculuk*** temeli üzerinde yapılandırılmıştır. İran'ın ilk İslâm Devleti tarafından fethedilmesinin intikamı olarak bu dinin kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Karmatîlerin *(850-1250 yılları arasında)* giriştiği isyanlarla devam eden macerası, İslâmî değerlerin büyük ölçüde yıkımına neden olmuştur. Nitekim Karmatîler Bahreyn'de *(909-1078 yılları arasında)* bir devlet kurdukları gibi ***Suriye***'de, ***İran***'da, ***Türkistan***'da ve ***Hindistan***'da da devletçikler kurmuş, böylece *-dolaylı da olssa-* Müslümanlığın peydahlanmasına zemin hazırlamışlardır. Karmatîlik hakkında birçok kitap yazılmıştır. Ancak bu teşkilât ve felsefesi oldukça karmaşık bir içeriğe sahip olduğundan, barındırdığı sırlar günümüze dek gizemini korumaktadır.

zirveye ulaştığı bu dönemin en önemli olaylarından biri «İhvânu's-Safa» hareketi, Öbürü ise 1200'lerde yeşermeye başlayan Türkistan Tasavvufu'dur. *(Bu tasavvuf ekolünde iman kurumu yoktur.)*

İhvânu's-Safa hareketi; -*Milâdî 980 yılında Zencî İsyanı bastırılınca, önce Irak'ın* ***Vâsıt*** *kentinde ortaya çıkan, daha sonra geniş çevreleri etkileyen*- gizli bir entelektüel devrim girişimidir. Bunu bir bilgelik hareketi olarak yorumlayan araştırmacılar da vardır. Burada önemli bir noktayı tespit edelim; Gerek ***İhvânu's-Safa hareketi***, gerekse ***Hürremîlik***, ***Karmatîlik***, ***İsmailîlik*** ve ***Nusayrîlik*** arasında önemli bir ortak payda da bulunmaktadır: ***Hz. Ali yandaşlığı*** veya başka bir ifadeyle ***«Ehli Beyt»***'e bağlılık… İşte bu maske, söz konusu hareketlerle ilişkisi bakımından Fars Şiîliği'nin içyüzünü net bir şekilde açıklamaktadır. Sonuç olarak; İslâm dünyasında, 900'lü yıllardan sonra zihniyet bunalımının tehlikeli boyutlara ulaştığını söyleyebiliriz. 1090 yılında **Alamut Kalesi**'nde -*bir cinayet şebekesi olarak organize olmaya başlayan*- ***Haşhaşîler*** örgütünün varlık göstermesiyle birlikte İslâm'ın neredeyse gerçek izlerinin tamamı, artık vicdanlardan silinmiş oldu ve Politeist Müslümanlık dönem başladı.

Bu dönemden itibaren Ümmetin siyasi birliği bozuldu; Abbasi coğrafyası üzerinde; Maveraünnehir'de ***Sâmânoğulları*** (819-999); Sistan'da ***Saffarîler*** (861-1003); Mısır'da ***Tolunoğulları*** (868-905); İran'da ***Büveyhoğulları*** (934-1055); önceleri Tunus'ta, daha sonra Mısır'da: ***Fatimîler*** veya ***Ubeydîler*** (921-1171); yine Mısır'da ***İhşitoğulları*** "Akşitler" (935-969); Mısır'da ve Suriye'de ***Eyyubîler*** (1174-1341); gibi çeşitli devletçikler kuruldu, *Şiî-İsmailî* Fatimîler, Hilâfeti Abbasîler'den almak için İran'daki Şiî Büveyhoğulları ile anlaştılar. Böylece İslâm dünyası tam anlamıyla parçalandı. İnanç birliği ortadan kalktı. Mısır'da Fatımîler döneminde Mevlit geleneği başlatıldı; ezanın sözlerinde değişiklik yapıldı; Fatımî diktatörü **el-Hakim Biemrillâh**[25] (985-1021) ilâhlığını ilân etti. İran kökenli **Hamza Bin Ali**, onun inanış ve davranışları etrafında ***Dürzîlik***[26] adı altında bir din üretti. Sonraları Mısır'da kurulan ***Memlükler*** (1250-1517); Bu dinin yayılma hızını nispeten kesti iseler de Dürzîlik Lübnan'a ve Kuzey Afrika'nın uç noktalarına sıçrama yaparak buralarda tutunmayı başardı. Varlıkları günümüze kadar devam etmektedir. Gerek Haçlıların, gerekse sömürgecilik döneminde Batılıların Orta Doğu'ya yerleşmelerinde Nusayrîlerin ve Dürzilerin büyük yardımı olmuştur.

İslâm dünyasındaki zihniyet bunalımı 1000'li yıllarda bir kat daha artarak devam etti. Çoktanrıcılık (evliyacılık), kerametçilik (efsanecilik ve mitoloji), bid'at ve hurafeler

---

[25] İmam Suyûtî, ***«Târîhu'l-Hulefâ»*** adlı eserinde bu şahıs için «el-Hâkim biemri İblîs» tabirini kullanmaktadır. Bkz. Age. S.220

[26] **Dürzîlik**: ***«el-Hakim Biemrillah»*** unvanıyla bilinen 6. Fatımi Hükümdarı **el-Mansur bin el-Azizbillah**'ı tanrı olarak kabul eden Neoplatoncu, *ezoterik-beşerî* bir dindir. *«Bâtınî karakterli olan, bünyesinden çıktığı* ***İsmâilî*** *çevrenin inançlarını reddeden ve kendilerini tevhid ehli diye adlandıran Dürzîler, asırlar boyu hemen herkes için bir muamma olma özelliğini korumuştur.»* (Kaynak: **Prof. Dr. Mustafa Öz**. TDV İslâm Ansiklopedisi cilt:10. S. 39-48). **Prof. Dr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf**'a göre, Dürzîler'in dinleri için, -*Kur'ân-ı Kerim'den alıntılarla düzenledikleri*- bir ***«Mushaf»*** bulunmaktadır. Bu kitap Hz. Muhammed hakkında ağza alınamayacak hakaretler içermektedir. Yazarın Arapça ifadesi aynen şöyledir:
"إن الدروز يؤوِّلون كلَّ ما في الكتب السماوية، وأن المقصودَ بإبليس فيها " محمدٌ" [صلى الله عليه وسلم، وهو الذي بشَّرَ به جميعُ الرسل عليهم الصلاة والسلام]. وأوردَ أشياء من عقيدتهم في نبينا لا يُطاق كتابتها!!" Bkz. https://www.alukah.net/web/khair/0/38063/

her tarafa yayıldı. **Gazalî** (1058 -1111) gibi birikimli ve güçlü bir şahsiyetin bile ruhsal bunalım geçirerek bir süre kayıplara karışması, döndükten sonra da *-ölünceye kadar-* toplumdan soyutlanması, *-850'den sonra ortaçağ boyunca-* yaşanan iman ve ahlâk krizinin ne kadar şiddetli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum dış dünyaya yansıdığı için önce Batı'da Katolik Hıristiyanlar **Papa II. Urbanus**'un (öl. 1099) fetvası üzerine 1096 yılında Ortadoğu'ya saldırmaya başladılar. Bu dönemde İslâm tamamen unutuldu. Onun yerini irili ufaklı mitolojik ve animist birtakım dinler doldurmaya başladı. Bu sıralarda, Orta Asya'da da *(İranlıların etkisiyle)* zihinler oldukça bulanıktı. **İmam Matüridî** (862-944), **Ömer Nesefî** (1069-1142), **Fahreddin Râzî** (1149-1209) ve **Sa'duddin Teftazânî** (1322-1390) gibi ilim erbabı ve emsallerinin etkileri ortadan silindi. Buhara ve Semerkant medreseleri ruhsuzlaştı, topluma yön veren eski ilmî kudretlerini tamamen yitirdiler.

Haçlılardan sonra bu kez İslâm coğrafyasına Moğollar saldırdı. Selçuklu Ordusunun 1243'te Kösedağ mevkiinde Moğol ordusuna yenilmesinden sonra Anadolu'nun birliği bozuldu. Şamanist inançlar bütün Anadolu'ya yayıldı. İman fukaralığı o derece yaygın hale geldi ki İslâm dünyasının başkenti (Bağdat) Moğol ordusunun karşında direnemedi. Sözde «İslâm Ümmetinin Halifesi» yakalanarak yüzlerce âlim ve devlet adamı ile birlikte birer çuvala konduktan sonra binlerce Moğol süvarilerine çiğnetildiler. Bağdat'taki kütüphaneler yakıldı, külleri Dicle'ye döküldü (1258).

Bu sıralarda Orta Asya'da Türk Müslümanlığının temelleri atılıyordu. Çünkü ilim ve iman göçmüş, meydan boşalmıştı. Tam bu sırada Türk Müslümanlığının *(daha sonraları iki ayağından birincisini oluşturacak olan)* Nakşbendîliğin temeli **Abdülhalık Gucdevânî** tarafından; *(ikinci ayağını oluşturacak olan)* Bektaşiliğin ve Alevîliğin temeli de **Ahmed Yesevî** tarafından atıldı.[27]

Abbasi dönemi Şiîliğinin etkili olduğu Fars bölgesinde vaktiyle türeyen sapkın akımlardan, siyaseti ve toplum zihniyetini en çok ***Hürremîlik*** *(Babekîlik)* meşgul etmiştir. Geç dönem Safevî Şiiliği'nin bir yansıması olarak ortaya çıkan ***Babîlik***[28] ve ***Bahailik***[29] gibi *mistik-siyasi* karakterli akımlar ise XIX. Yüzyılda ortaya çıktı. Türk Müslümanlığı da kendi tarihi içinde *(Şamano-Budist karakterde)* onlarca mistik akım

---

[27] Geniş bilgi için Bkz. **Feriduddin AYDIN**, Geçmişten bugüne Nakşbendîlik *(Tarîkatçılığın Sırları ve Şifreleri)* İstanbul-2020.

[28] ***Bâbîlik***: Bir devlet adamının oğlu olan İran'lı **Mirza Ali Muhammed Şirâzî** (1819-1850) tarafından kurulmuş *mistik-mesyanik*, spekülütif bir beşerî dindir. Bu şahıs, gençliğinde önce ***Hurûfiliğe*** merak saldı. Ardından saatlerce oturup güneşe bakarak tuhaf psikolojik durumlar yaşadı. Sonra «**beklenen Mehdi»**'yi arama macerasına girişti. Nihayet etrafına topladığı bağlılarına 23 Mayıs 1844 günü, kendini **Mehdi**'ye ulaştıran yolun kapısı olarak kabul ettirdi. Bunun üzerine ona, bağlıları tarafından *(Arapça kapı anlamına gelen)* ***«Bâb»*** unvanı verildi. Çok geçmeden Mehdi olduğunu ilân edince İran yönetimini telaşlandırdı. Olaylar gelişince, Kaçar Hanedanlığının yönetimi döneminde **Nâsırüddin Şah**'ın emriyle 9 Temmuz 1850 günü Tebriz'de kurşuna dizildi. Ölümünün ardından kurulan Bahâî Dini'nde peygamber sayılmaktadır.

[29] ***Bahâîlik***: **Mirza Ali Muhammed Şirâzî**'nin ardıllarından **Mirza Hüseyin Ali** (1817-1892) adında bir aktivist tarafından din niteliğinde kurulan *siyasi-mistik* bir akımdır. Bâbîliğin devamı niteliğindedir. ***«Sosyete dini»*** olarak bilinmektedir. Özellikle Batı dünyasında, çok sayıda bağlıları bulunmaktadır. Bunlar kapitalist bir zümre olarak dinlerini yaşamaya ve yaşatmaya çabalamaktadırlar. Fazla bilgi için Bkz. TDV. Cilt:4. S. 464-468. Gerek Bâbîliğin, gerekse Bahâîliğin, İslâm'a duyulan aşırı nefret ve düşmanlık etkisiyle kurulduğu söylenebilir.

üreterek gelişmesine devam etti. Bunlar arasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkımını hazırlayan nedenlerden Babaîliğe de bilhassa burada işaret etmek gerekir. Bu akımın günümüzdeki uzantısı sayılan *(ve mezhep görünümünde kendini sunan)* ***Alevilik*** ile Hanefist kesimin çabalarıyla devam ettirilen ***Nakşbendîlik***, Türkiye'de *(toplumun zihniyetini yönlendirmede)* geniş etki alanına sahiptirler. Gerek ***Alevîlik***[30], gerekse ***Nakşbendîlik*** birbirine aykırı karakterde yapılanmış olmalarına rağmen, Türk Müslümanlığını besleyen önemli birer kaynak niteliğini taşırlar.

***

Namık Kemal Zeybek Türk Müslümanlığını -*ayrıntılı şekilde, akıcı ve açık bir üslupla*- tanımlamış ve anlatmıştır. Günümüzün en tanınmış şahsiyetlerinden biri olan **Namık Kemal Zeybek**, verdiği bir röportajda konu hakkında çarpıcı ifadeler kullanmaktadır. ***«Türk'ün İnancı»*** adı altında kaleme aldığı kitabında **Zeybek**, Türk Müslümanlığını Arap Müslümanlığından kalın çizgilerle ayırmaktadır. Türkiye'de bir dönemin Kültür Bakanlığı makamında oturan **Zeybek**'le yapılmış olan bu röportaj Oda TV. Web sitesinde şu başlık altında verilmiştir:

*"Türklerde din yok inanç var." **Namık Kemal Zeybek**, yeni kitabı **'Türk'ün İnancı**'nda bilimin önemine dikkat çekiyor, Türk ve Arap Müslümanlığı arasındaki farkları ortaya koyuyor. (...) Hürriyet'ten **İpek Özbey**'e konuşan **Namık Kemal Zeybek**, iki inanç arasındaki zihniyet farkları ve 'evrimin müfredattan kaldırılması'nın sonuçlarını anlattı.»*[31]

«- *Türklerin Allah inancı nasıl?*» şeklinde yöneltilen soruya ise **Zeybek** şöyle bir yanıt vermektedir:

«Varlığın dışında bir Tanrı falan yok. O yüzden Türk inancında 'Tanrı var mıdır, yok mudur' tartışması da yok. Çünkü Tanrı gök. Gök dediğimiz uzay, kozmos. Bayat ve mengü. Başlangıcı ve sonu olmayan, sınırsız, ne varsa içine alan ama her var olanın da içinde olan. Varlığın kendisi Tanrı yani. Onun için Türk Tengri dendiği zaman gök kastedilir. Allah varlığı kendisinden yaratmıştır. Varlığın kendisi Tanrı'dır. Türk Müslümanlığıyla Arap Müslümanlığını ayıran birinci mesele budur: Tanrı inancı.»[32]

Günümüzde, birikimli Türk aydınlarından biri olan **Namık Kemal Zeybek**'in Müslümanlığı bu ifadelerle tanımlamış olması oldukça önemlidir ve ciddiye alınması gerekir. Nitekim Türkiye'de ne Diyanet İşleri Başkanlığı ne de bilim otoriteleri bu tanımlamaya karşı herhangi bir reddiye ortaya koymamışlardır. Dolayısıyla İslâm'a karşı tavır alarak 1000 yıl önce Müslümanlık adı altındaki dini üretenlerin ve onu yüzyıllar boyu yeni içeriklerle şekillendirenlerin macerasını *(yukarıdaki kanıtlar ışığında)* bu şekilde anlamak gerekir.

---

[30] Alevîlik: Bilgi için bkz. **Ethem Ruhi Fığlalı**, TDV İslâm Ansiklopedisi: cilt 7, 1993, s. 320-321; cilt 13, 1996, s. 279-280; cilt 16, 1997, s. 169-175; cilt 16, 1997, s. 282-285; cilt 18, 1998, s. 518-521;

[31] Bkz. https://odatv.com.tr/turklerde-din-yok-inanc-var-0307171200.html

[32] https://odatv.com/turklerde-din-yok-inanc-var-0307171200.html

